

УДК: 93 343,2

DOI 10.33514/1694-7851-2025-4/3-137-143

Шамшиева Ж.Х.

магистр, аспирант

Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясы

Бишкек ш.

shamshiyeva.zhanona@mail.ru

БАЛА ТӨРӨЛГӨНДӨН КИЙИНКИ АТКАРЫЛУУЧУ ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАР (БАТКЕН ОБЛУСУНУН МИСАЛЫНДА)

Аннотация. Бала тарбиялоого байланыштуу кылымдардын тереңинен бери келе жаткан каада-салттар, ырым-жырымдар үй-бүлөлүк турмушта жалпы жонунан туруктуу мүнөзгө ээ болуп жакшы сакталган. Наристе төрөлгөндөн кийинки циклдеги аткарылган ырым-жырымдар негизинен эне менен баланы тазалоого, ымыркайды ар кандай оору-сыркоодон, сырткы күчтөрдүн терс таасирлеринен сактоого, ден соолугунун чың болуп чоңоюшуна кам көрүүгө багытталган. Тарыхый доорлордун алмашышы менен алардын айрым элементтери колдонуудан чыкса, башка ырым-жырымдар кирип турган. Мындай көрүнүш азыркы доордогу Кыргызстандын калкынын маданиятына да тиешелүү. Бала төрөлгөндөн кийинки аткарылуучу ырым-жырымдардагы жалпылыктар менен катар эле айрым жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү иликтөөгө алуу актуалдуу маселеледин катарына кирет. Бул макалада, бала төрөлгөндөн кийинки каада-салттар жана ырым-жырымдар, Баткен облусунун калкынын арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдө топтолгон талаа этнографиялык материалдарынын негизинде каралды.

Негизги сөздөр: Баткен, каада-салт, ырым-жырым, наристе, сүйүнчү, баланы киринтүү, ат коюу, бешикке салуу.

Шамшиева Ж.Х.

магистр, аспирант

Национальная академия наук Кыргызской Республики

г. Бишкек

shamshiyeva.zhanona@mail.ru

ОБРЯДЫ И РИТУАЛЫ, ВЫПОЛНЯЕМЫЕ ПОСЛЕ РОЖДЕНИЯ РЕБЁНКА (НА ПРИМЕРЕ БАТКЕНСКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация. Обычаи и обряды связанные с воспитанием детей истоки которых уходят в глубину веков в целом оказались устойчивыми и хорошо сохранились в жизни семьи. Обряды послеродового цикла направлены на очищение матери и ребенка, защиту младенца от различных болезней и негативного влияния внешних сил, обеспечении здорового физического развития новорожденного. Если отдельные элементы их, не стали использоваться со сменой исторических эпох, другие входили в жизнь. Такое явление характерно и для культуры народов современного Кыргызстана. Исследование локальных особенностей наряду с общими в обрядах проводимые после рождения ребенка входит в число актуальных научных проблем. В данной статье, обычаи и обряды входящие в послеродовой цикл, рассматриваются на базе

этнографических материалов собранных в ходе полевых исследований среди населения Баткенской области.

Ключевые слова: Баткен, обычаи, обряды, ребенок, сүйүнчү (сообщение радостной вести), баланы киринтүү, ат коюу (наречение имени), бешикке салуу (укладывание ребенка в колыбель).

Zh.Kh. Shamshieva

Master's Degree Holder, Postgraduate Student
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

Bishkek c.

shamshiyeva.zhanona@mail.ru

RITUALS AND CUSTOMS PERFORMED AFTER THE BIRTH OF A CHILD (ON THE EXAMPLE OF BATKEN REGION)

Abstract. Customs and rituals related to the upbringing of children, the origins of which go back centuries, have generally proved to be stable and well preserved in the life of the family. The rituals of the postpartum cycle are aimed at cleansing the mother and child, protecting the baby from various diseases and the negative influence of external forces, ensuring the healthy physical development of the newborn. If some of their elements were not used with the change of historical epochs, others came into life. This phenomenon is also characteristic of the culture of modern Kyrgyzstan people. The investigation of local features, along with common rituals conducted after the birth of a child is one of the urgent scientific problems. In this article customs and rituals included in the postpartum cycle are considered on the basis of ethnographic materials collected during field research among the population of the Batken region.

Key words: Batken, traditions, rituals, baby, suiunchu (the message about good news), to make a shower of baby, to give a name to child, to make a cradle.

Кыргыздар, дүйнөнүн башка элдери сыяктуу эле, баланы тарбиялап чоңойтууда ырым-жырымдардын комплексин колдонуп келет. Маданияттын бул багытында түрк тилдүү калктар менен параллелдер көп экендигин белгилей кетүү зарыл. Төрөттөн кийинки ырым-жырым жана каада-салттар эне менен баланын ден-соолуктарынын сактыгы, жаңы төрөлгөн наристенин келечекте бактылуу, таалайлуу, ырыстуу болушу үчүн жасалат.

Ар бир үй-бүлөнүн өзүнүн баалуулуктары, руханий мамилелери, каада-салттары жана үрп-адаттары бар. Мунун баары элдин тажрыйбасынан, улуттук маданияттын байлыгынан, элдик салттардан турат [2, 96 б]. Бала төрөлгөндөн кийинки эң алгачкы кадамдардын бири, жакындарына кубанычтуу кабарды жеткирүү болуп саналат. Ал кыргыз маданиятында жашоо-турмуштагы башка дагы жакшы кабарлар менен бөлүшүүнү туюндурган *сүйүнчүлөө* деген түшүнүк менен белгилүү. Биз изилдеген теманын контекстинде, *сүйүнчүлөө* – бул жарык дүйнөгө келген наристени жакындарына, жакшы санаалаштарына кубаныч катары кабарлоо үчүн бала-бакыраны, кээде чоңдорду деле жакындарына чуркатуусу. Элибиздеги кенен-кесир жайылган бул салтты “Манас” эпосунан көрөбүз. Манас төрөлөөрдө талаага кеткен Жакып хан, атайын артынып жүргөн куржундагы карк алтынды сүйүнчүгө барган Акбалтага карматат. Сүйүнчүлөө салты “Кожожашта” да кезигет.

“Келиниң эркек тууду деп,

Сүйүнчү сурап барышты”[1, 28-б].

Кыргыздарда кыз бала төрөлсө “түлкү”, ал эми эркек бала болсо “бөрү” деп сүйүнчүлөгөн учурлар көп учураган. М. Мурзакметов муну жаңы төрөлгөн баланы жиншайтандардан коргоо үчүн айтыларын белгилейт. Кыз баланы “кырк жылкы” деп сүйүнчүлөгөн учурлар да кездешет. Ал кызга берилген калың менен түшүндүрүлөт [3, 107-б]. Балдарга байланыштуу каада-салт жана ырым-жырымдардын формаларында өзгөрүүлөр менен катар эле унутулуп бара жаткан көрүнүштөр бар экенин белгилесек болот. Сүйүнчү деп кубанычтуу кабар айтуу дагы өзгөрүүгө дуушар болуп салттардын бири. Бул боюнча Баткен шаарынын тургуну Гулсара Осмонова мындай дейт: *Бизде сүйүнчү деген жакшы салт унутулуп баратат. Мурун апабыз төрөгөндө көчөгө чуркап чыгып кимди көрсөк эле “Сүйүнчү бериң, апам кыз төрөдү же эркек төрөдү”-деп бир көчөнү кыдырып чыкчубуз. Азыр болсо врачтар сүйүнчү сураса эле пара алып жатат деп жаман көрөбүз. Колунда жок мезгилде бир өрүк болсо да сүйүнчү деп берген. Баласы турбай калгандарга таштай катуу, өмүрлүү болсун деген тилек менен таштан сүйүнчү берген. Менин таянем бир жолу сүйүнчүлөп барсак баарыбызга таш берген [4. АТМ,].* Талаа этнографиялык изилдөөлөрүбүз сүйүнчүлөө салтынын такыр эле унутулуп жатканын тастыктаган жок. Ошол эле мезгилде, мындай кубанычтуу кабар менен бөлүшө турган адамдардын курамы, сүйүнчүлөөнүн формасы, сүйүнчү берүү ырымы боюнча сезилээрлик өзгөрүүлөр болуп жаткандыгын изилдөөлөр көрсөттү. Азыркы учурда төрөтканадагы акушерлер сүйүнчүнү милдеттүү түрдө сурап, кандайдыр бир деңгээлде киреше булагына айландырып алышкандыгын белгилеп кетүү керек.

Баланы киринтүү дагы өзгөчө мааниге ээ, кээде аялдар арасында шан-шөөкөт менен коштолгон каада-салт болуп эсептелет. Түрк тектүү калктардын бардыгында баланы жөн гана сууга эле эмес, ага туз, топурак, таш кандайдыр бир буюм-тайым салып киринтишет. Кыз балдардын тили ширин болсун, жакшы жыттансын деп кант, жакшы жыттанган атырларды сууга кошот. Бирок негизинен башка элдерде деле көпчүлүк учурларда туз менен киринтишет. Окумуштуулар туз салынган суу менен киринтүүнүн ден-соолукка пайдалуулугун, анда кандайдыр бир сыйкырдуу, руханий күч бар экенин айтышат [5, 116-б.].

Жергиликтүү кыргыздарда айрым үй-бүлөлөрдө кырк күнгө чейин баланы киринтпеш керек десе, экинчилери ага чейин эле туздуу суу менен жуунтуп турушкан. Баланын кыркы чыкканда кырк кашык суу менен ырымдап киринтишкен. Респондент Ш. Батырова, *баланы киринткенде туз менен киринтет. Өзбектерде топурак менен киринтет. Ошону үчүн аларга ысык же суук келбейт жана алар төрөгөндө парз кылышпайт. Туз менен жууганда бир нерселер чакпайт дейт [6, АТМ].* Буга байланыштуу Ала-Бука районунун тургуну Б. Абдыкайынова мындай дейт: *Бала жаңы төрөлгөндө аны жылуу суу менен эле жууп койот. Кийин кыркы чыккандан соң “топурактан жаралганбыз деп, таза топурактан сууга салып, туз салып киринтет. Туз менен жууганда жакшы жетилет. Бир нерсе чакса же бир жерин сындырып алса тез айыгып кетет. Жаралуу болсо ириңдеп кыйналбайт [6 АТМ].* Баланы киринтүү жана кыркы чыкканга чейинки тазалоодо сүттүн дагы өзгөчө орду бар. Айрымдар эненин эмчегинен чыккан сүт менен наристени кыркы чыкканга чейин тазалап турат. *Сүт менен алгач баланын жүзүн, кийин колу-буттарын сүртүшөт. Эне сүтүнүн касиетине жана пайдалуулугуна ишенишет [7, 155- б.].*

Өзбектерде, денеси чымыр, дени-карды соо болуп чоңойсун үчүн баланы туздуу сууга жуунтат. Кээде сууга майда тыйынды, жумуртканын кабыгын, үйдүн дубалынан алынган кесекти да салып коюшат. Турмушу, өмүрү ширин болсун деген тилек, ниет менен кээде баланы таттуу сууга жуунткан учурлар да бар. Сууну жыгач кашык менен куюп берсе, кийин

ошол бала ырыскылуу, күйүмдүү киши болот деген ишеним сакталган. Баланы жуунткан сууну кийин көп балалуу киши болсун деп ырымдап, мөмөлүү дарактын тубүнө куюшкан. [8, 33-б.].

Жогорудагы мисалдар кантип, эмне менен киринтишпесин көздөлгөн максат окшош экенин көрсөтүп турат. Мында, сөз наристенин дени сак, чымыр, келбеттүү болуп чоңоюшуна багытталган аракет тууралуу жүрүп жатат. Киринте турган сууга салына турган нерселердин магиялык күчүнө болгон ишенимдердин бала багуудагы орду маанилүү болуп келгендигин да белгилеш керек. Ушул жерден адамдар ден-соолук, сулуулук менен кошо бакты-таалайды, байлыкты, бакубаттуулукту тилешкендигин айта кетүү зарыл.

Баланын оозантуу. Жарык дүйнөгө келген ымыркайды оозантуу кыргыздардын бала тарбиялоого байланышкан маанилүү ырым-жырымдарынын бири болгон. Салттуу коомдо ымыркай жаңы төрөлгөндө эле ага энесинин эмчек сүтү менен удаа чоң энеси же таенеси мурдатан карынга куюп даярдап койгон сары майдан оозантышкан. Наристени сары май менен оозантуу туруктуу мүнөздөгү салтка айланган. Бул ырым наристенин дени-кардынын сактыгын, жашоосунун бакубаттыгын камсыз кылууга багытталган. “Өмүрү майлуу-сүттүү болсун!”, “дайым май чайнасын!”, “малдуу-жандуу болсун!”, “кем болбосун!”, “жокчулук тартпасын!” деген тилектерин билдиришкен.

Ат коюу. Балага ат коюу ата-эненин мойнундагы ары жоопкерчиликти, ары татаал милдеттердин бири болуп эсептелет. Себеби коюлган ат, баланын тагдырына, келечегине, кулк-мүнөзүнө таасирин тийгизбей койбойт деген ишеним катуу болгон. Ат коюуга байланыштуу маалымат берген респонденттерибизге сөз берели: *Жаңы төрөлгөн балага атты негизинен үй-бүлөнүн улуулары, чоң ата, чоң энелери коюшат. Өмүрү узун болсун десе Узакбай, көптөн бери күтүп жүрсө Сүйүнбай деген аттарды коюшат. Ар бир адам атынын мааниси болушу керек. Эгер андай болбосо бала чоңойгондо өксүп калышы мүмкүн. “Кеңешип кескен бармак оорубайт” дегендей, кеңешип жакшы аттарды тандап коюш керек. Ат тандалгандан кийин үйгө молдо чакырылат да, кулагы ачык, ыймандуу адам болсун деп кулагына азан айтылат [9 АТМ]. Баланын денесиндеги кандайдыр бир белги өзүнүн атын койгонго түрткү берген. Мындай өз аты менен төрөлгөн наристелерге өзүнүн атын коюш керек. Мисалы денесинде калы же топчусу болсо Калмурат, Калгүл, Топчубай, Топчугүл ж.б. аттар коюлган. Мындайда “Кудайдын өзүнүн койгон аты” дешет [10 АТМ].*

Кыргыздар, балдары токтобой калганда атын өзгөртүү жакшы натыйжага алып келет деген ишеним кеңири тараган. Эркек балага Токтобек, Токтосун, Токтогул, Турсун, Турсунбай, Токтобай ж.б кыз балдарга болсо Турсунай, Турсунгүл, Токтогүл, Токтокан сыяктуу аттарды коюшкан. Кыз көп төрөлүп эркек баланы самаганда Уулай, Уулкан, Уулжан, Уулболсун, Бурулай, Бурулкан деген аттар коюлат. Калыптанып калган салт боюнча адатта киндик эне жаңы төрөлгөн баланы ошол замат колго алат дагы жылуу сууга киринткенден кийин азанчы азан чакырып балага ат коет.

Бешикке салуу. Баланы бешикке салуу бир катар ырымдарды аткаруу менен коштолгон үй-бүлөлүк майрамдардын катарына кирет. Ал *бешик той* деген ат менен белгилүү. Тойго бешикти келиндин төркүнү алып келет. Кеңири тараган ишенимге ылайык, бешикти бала төрөлгөнгө чейин даярдап коюуга болбой тургандыгын белгилей кетишибиз керек. Төрөлгөнгө чейин наристеге арнап кийим-кечек алууга да тыюу салынган. Күн мурунтан даярдап коюу баланын өмүрүнө коркунуч келтириши мүмкүн деп эсептешкен. Массалык аң-сезимде анын тагдыры кудайдын колунда. Мындай психологиялык тыюу баланын аман-эсен төрөлүшүн камсыздай турган аракеттердин бири болгон деп айтууга негиз бар.

Бешиктин өзүнө байланышкан ишенимдер, тыюулар ушул күнгө чейин сакталып келет. Шайтанды терметкенге барабар деп бешикти кур терметпейт. Бешикке мышыктын жатып алышы да жамандыкка жорулат: бул ага бөлөнгөн баланын өлүмүн тилегенге тете жорук. Бешикти эки киши көтөрбөйт, анткени бул көрүнүш каза тапкан кишинин сөөгүн эки кишинин көтөргөнүнө окшоштурулуп каралган. Адатта бешикти биринчи төрөлгөн балага гана алып келишет. Кийинки төрөлгөндөр ошол эле бешикке бөлөнө берет. Ал ыйык буюм катары кастарланып пайдаланылып, эч качан ыргытылган эмес. Айрым үй-бүлөлөрдөн бир канча муун бөлөнүп чоңойгон бешиктерди кездештирүүгө болот. Уул же кыз экендигине жараша гана шимектери алмаштырылып коюлат. Баланы бешикке туугандардан, кошуналардан турган коноктордун катышуусунда бөлөнөт. Адегенде бешикти ысырыктайт. Кыргыздарда арча түтөтүп ысырыктоо бааланса, өзбектерде пайгамбарлар салган ысырык деп адырашманга басым жасалат. Баланын энеси бир тарабына кайрак ташты, бир тарабына бөбөктү кучактап кармап туруп: “мен баламды бөлөймүн” деп үч жолу айтып, анан кайра дагы “таш баламды бөлөймүн” деп үч кайталап туруп бөлөйт. Бешиктин башын сылап “Бешиктин ээси келди, пош, пош...” деп угуза айтып жаткырат. Бул айтылган сөздөр бешикке жашынып алган жин-шайтандарды (инс-жинс) кубалап айдоо максатында аткарылат [8, 35-б.].

Кыркын чыгаруу. бала төрөлгөндөн кийинки жыйырма күндөн кырк күнгө чейин созулган маанилүү ырым-жырымдардын бири. Лейлек районунда жүргүзгөн талаа этнографиялык изилдөөлөрүбүздүн жүрүшүндө жаңы төрөгөн аял менен наристеге салынган тыюуларды жазып алдык. Алардын ичине, баланы көздөн далдаа багып, чилдеси чыкканга чейин сыртка алып чыкканга, кечинде көтөргөнгө, аялга кара казанды көтөргөнгө, кырк күнгө чейин эт жана сүт азыктарын, жашылча-жемиштерди жегенге салынган тыюулар кирет. Лейлек районунун Чоюнчу айылынын тургуну Б. Жумабаева мындай дейт: *Баланын кыркын чыгарганда эне парз кылат. Парз кылуу (диета) – бул тамактанганда майсыз тамак жейт, эт, салат, жашылча, чөп жегенге болбойт. Болгону буламык жейт. Эгер парз¹ сактабаса оорукчан болуп өлүмгө чейин жетиши мүмкүн* [10 АТМ]. Респонденттер берген маалыматтарга караганда Сүлүктүдө баланын кыркы чыккандан кийин келин төркүнүнө барып, чилде качты деп туугундарды чакырып сый тамак берет [11 АТМ]. Кыркы чыккандан кийин келиндин төркүнүнө коноктоп барышы “чилде качты” деп айтылат.

Көргөнүбүздөй эле кыркын чыгаруу бир гана балага гана эмес анын энесине да тийиштүү болгон. Жергиликтүү маданиятты алып жүрүүчүлөрдүн көз караштарына караганда, бул убакыттын ичинде, биринчиден, баланы жин, шайтандардан, көз тийүүдөн коргоого багытталган аракеттер жасалса, экинчиден, жаңы төрөгөн аялдын ден-соолугунун чыңдап, калыбына келип алууга, оор жумуштарды жасоого тыюу салуу аркылуу кам көрүлгөн.

Баланын чачын алуу жана балдарга коюлуучу көкүлдөр. Чач алдыруу наристенин жарык дүйнөгө келишинен көп узабай аткарыла турган ырым-жырымдардын комплексине кирет. Ал үчүн баланын ата-энеси атайын даярданышкан. Чач алган кишиге кийгизүү үчүн атайын тон алышкан. Талаа этнографиялык маалыматтарыбыз алгачкы чачты негизинен баланын таятасына алдыра тургандыгын көрсөттү. Адатта таятасы жээн небересине торпок же башка мал энчилейт. Калыптанып калган жергиликтүү салтка ылайык атасы өз кызынын

¹ *Парз*-пархез, диета- саны, химиялык курамы, калориялуулугу (кубаты) жана даярдалышы боюнча атайын тандалып алынган, дени сак адамдарга жана бейтаптарга арналган тамак-аш рациона (ЎзбекистонМиллий Энциклопедияси, www.ziyouz.com кутубхонаси)

биринчи баласынын гана чачын алат. Кийинки төрөлгөн балдарынын чачтарын өздөрү ала беришет [12 АТМ]. Атайын ырым-жырымды аткаруу менен чачы алынган балага таятасы мал энчилеши керек экендигин башка маектештерибиз дагы белгилешет. Ал өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө жана эркине жараша тай, торпок, кой, эчки сыяктуу малдан берилет. К. Хажибаеванын берген маалыматына караганда *таятасы, небересинин чачын алууну ырымдап баштап берип койгондон кийин, калганын өздөрү эле алат. Алынган чачты тумар кылып бешигине илип коюшат. Карын чачты таштаган эмес.* [13 АТМ]. Баланын чачын ырымдап алдырууга байланыштуу маектештерибизден жазып алган айрым маалыматтарды келтирели. *Карын чачты ак материалга ороп сактап коюшкан. Бала турбаса балага Ыйык, сыйынуучу (азиз) жерлерге атап чач коюп, бала 3 жашка чыкканда, мал аташып, ошол жакта чачын алдырышат. Ал чачты Нияз чач деп аташат.* [14 АТМ]. *Ошондой эле, кыз көп төрөлүп уул баланы самаганда Дөөт-Баба деген ыйык жерге барып сыйынышкан. “Эркек бала төрөлсө сага атап (Дөөт-Бабага) көкүл коём” деп ниет кылышып чачты ошол жерге коюшкан. Кийин эркек бала төрөлсө, аталган мазарга мал алып барып союп жеп, дуба кылып келишкен. Бирок ал союлган малды баланын өзүнө жедирген эмес* [15 АТМ].

Чогултулган материалдарды талдоо менен балдар циклинин каада-салттары жана ырым-жырымдары бир үй-бүлөдө аткарылуучу маанилүү окуялардын катарын толуктайт. Балдарга байланыштуу каада-салттар жана ырым-жырымдар эне менен баланын жашоосундагы эң маанилүү учурларды чагылдырат. Кош бойлуулук жана төрөт мезгилиндеги үрп-адаттар баланын эне курсагында ийгиликтүү өнүгүшүн камсыз кылса, баланын төрөлүшү жана төрөттөн кийинки аткарылуучу ырым-жырымдар аялды жана жаңы төрөлгөн баланы оорулардан, жаман күчтөрдөн коргоо, бала жана эненин ден-соолуктуу болушу үчүн аткарылат. Ал эми Баткен облусундагы каада-салттар жана ырым-жырымдар салттуулугун улантуу менен чогуу кошуна жашаган өзбек, тажик калктарынын да кээ бир элементтерин өзүнө камтып, жуурулушуп аймактын өзүнө таандык өзгөчөлүнө ээ болгон.

Булактар жана адабияттар

1. Акматалиев А, Кыргыздын көөнөрбөс дөөлөттөрү, Бишкек-1998, – 28-б.
2. Муратов А.Ж, Советбекова Н.С, Кыргыз элинин адептик салттарын тарбия процессинде пайдалануу, Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Жарчысы. 2024. № 1. – С. 96
3. Мурзакметов А.К, “Кыргыздардын баланын төрөлүшү жана өсүп-өнүгүшүнө байланыштуу ырым-жырымдары жана ишенимдери (Кыргызстандын түштүгүндөгү материалдардын негизинде)” 2007.
4. АТМ Баткен шаары, Гулсара Осмонова, 1962-ж.
5. Asırayamlı, Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Ankara, 1974, 116-б.
6. АТМ Ала-Бука району, Узар айылы, Абдыкайынова Бусамила 1951-ж.
7. Ünal A. Günümüz Kırgız Toplumunda Doğum-Ölüm Geleneği Ve Bunun Tarihi İzleri (Narın Bölgesi Örneği) Bişkek, 2010, – 155 б.
8. Мурзакметов А, Кыргызстандык өзбектердин каада-салттары, ырым-жырымдары жана ишенимдери, Ош, 2012, – 32-33-б.
9. АТМ Лейлек району, Көк-Таш айылы, Юсупова Марбет, 1947-ж.
10. АТМ Лейлек району, Андарак айылы, Мурзаева Уулман, 1928-ж.
11. АТМ Лейлек раойну, Чоюнчу айылы, Жумабаева Буалма, 1961-ж.

12. АТМ Сүлүктү шаары, Хажигаева Касиет, 1931-ж.
13. АТМ Сүлүктү шаары, Кирпичные, Сыдыкова Тургун, 1952- ж.
14. Сүлүктү шаары, Кирпичные, Хажигаева Касиет, 1931-ж.
15. Сүлүктү шаары, Кирпичные, Райымбердиева Кымызай, 1954-ж.

Рецензент: тарых илимдеринин доктору, профессор Жапаров А.З.